

CONCLUSIONS

L'estudi que aquí acabo m'ha permès observar i posar de manifest processos de canvis socials i sobretot espirituals que un nombre força important de dones visqueren en els darrers segles de l' Edat Mitjana, especialment els segles XII, XIII i XIV.

No és fàcil resumir en pocs paràgrafs les principals aportacions del treball, basat en documentació notarial i patrimonial bàsicament, per poder reconstruir el context històric i la visualització de la vida quotidiana, especialment les dones en comunitats monàstiques.

Des de l'inici, una vegada consultada la documentació que formava els fons documental del Monestir de Santa Maria de Valldaura en "l' Archivo Histórico Nacional" de Madrid, es veia clar que bàsicament feia referència a gestions jurídiques patrimonials. Em va semblar i vaig pensar que poca cosa es podria esbrinar i aclarir vers el monestir sense situar l'entorn espiritual i la força en què es visqué al llarg dels segles XII i XIII. En especial a l'Europa occidental, en què a partir del segle XI i en el XII crea i troba noves formes d'expressió espiritual. Crec que he pogut demostrar aquest fet i la seva importància.

L'esdevenir diari, la vida quotidiana i de relació d' aquelles primeres dones i altres que formaren la comunitat monàstica de Santa Maria de Valldaura no queda recollida en la documentació, i es fa difícil a partir de pocs exemples poder esbrinar i determinar què feien, què pensaven. Les dades quasi sempre són indirectes, molt semblants i comparatives amb altres petites comunitats monàstiques. Ens ha quedat però llur pensament, experiència i participació, en l'expressió de la seva pròpia veu, l'escrita, que hem ressaltat i exposat àmpliament en la primera part de treball, la veu de dones monges, canoneses i beguines, entre altres, creadores i fundadores en molts casos d'espais i formes noves d'espiritualitat.

El monestir de Santa Maria de Valldaura, situat a la comarca del Berguedà, i tota la zona pirinenca, degueren rebre molt especialment la influència directa del Llanguedoc i Occitània, zones prou vives en moviments espirituals en aquells segles, en les que cal afegir a més els lligams entre els llinatges d'aquestes zones. El Berguedà era lloc i societat fronterera, plenament feudal, era camí de pas pirinenc i també refugi de bastants dels qui participaven en moviments espirituals laics, com els càtars. Es fa difícil d'entendre el perquè d'un monestir cistercenc femení allí si no és un venir, un origen, d'una comunitat ja existent de molt antuvi i potser la necessitat, molts anys més tard, d'ordenar, regular i introduir-la en una Orde monàstica. Necessitat que interessava segurament a la mateixa Església, a fi de controlar aquest lloc de pas en que nous moviments espirituals hi tenien un camí fàcil i una forta presència. Potser per això, al Berguedà en els segles XI, XII i XIII hi coincidiren les Ordes de Benedictins, Templers, Hospitalers, Fra Menors i el monestir Cistercenc femení de Santa Maria de Valldaura d'Olvan; aquest però fundat a la primera meitat del segle XIII, després de la creuada contra els càtars, i en el moment que desapareixia el monestir dels Fra Menors a Berga; havien canviat les circumstàncies polítiques. La societat d'aquelles zones plenament feudals entrà en anys de crisi i lluites

entre els senyors territorials i la monarquia i en les que el poder eclesiàstic també hi estava implicat, i en el despertar de les viles i els seus homes.

Quasi totes les fonts coincideixen i creuen que els orígens del monestir cal cercar-lo en una primitiva comunitat de dones, sorgida vers l'any 1006, com un eremitori, beateri, a l'entorn i lligada al veí monestir benedictí de Sant Pere de la Portella, pocs anys després de la seva fundació, l'any 1003 i, lligada també a la mateixa família fundadora dels Portella. Justament durant els segles XI i XII a l'Europa cristiana neixen un nombre important de moviments espirituals, que explicarien l'amplitud i varietat de petites comunitats a la zona.

Una característica dels moviments espirituals dels segles XII i XIII és la forta i activa participació de les dones. El perquè elles hi participaren, com mai s'havia produït, pot ser contemplat de diverses maneres. Creiem en primer lloc, en escoltar les seves veus escrites, que és un afany de renovació espiritual, intern, d'essències de vida i activitat. Potser també una fugida del model social que d'alguna manera s'esperava d'elles; i potser una necessitat de cercar nous camins de llibertat i d'espiritualitat, de participació en el món. Algunes marxen primer en petits grups mixtes a valls allunyades de les poblacions, formant cel·les, beateris o com eremites. És un acte espontani, marxar a boscos, muntanyes i valls llunyanes a viure amb solitud, senzillesa i pobresa. La duresa de la forma de vida però i l'increment constant de membres, feien difícil la vida, i hagueren de renunciar. El fet unit a l'interès de la pròpia Església en controlar la situació fa que al llarg del segle XIII se'ls hi facilitin la sortida mitjançant l'afiliació a una Orde monàstica que moltes vegades és el Cister.

Altres dones marxen o exerciren a ciutats, creant moviments espirituals d'ajuda als altres tot conservant però una vida independent i en grup, com són les beguines. Encara altres participen molt activament en l'organització, pedagogia i guia del moviment càtar, on foren fortament represaliades; o en altres moviments també perseguits per l'Església, com els Guillermites o del Sant Esperit, com hem mostrat. Ho sabem pels seus propis escrits, la persecució i processos oberts vers l'actuació espiritual de les fundadores.

Podríem dir, en llenguatge d'avui, és com una fugida per cercar el seu propi espai, la seva manera d'estar en el món. Els hi agrada el fet de ser una petita comunitat de dones, el poder manifestar una espiritualitat potser diferent que troben necessària per viure, una certa independència i, trobar una nova forma de relació entre dones. Eren realment independents en la elecció del nou model de vida? o potser ho eren més que en el de la vida quotidiana que els esperava, de família, com esposes, filles o vídues? Creiem que en la majoria del casos, sí.

Per altra banda, la importància, l'originalitat, llur aportació i el valor i el pes de la seva espiritualitat ha quedat ben evident en llegir les pròpies veus i experiències. Una originalitat i varietat basada en trobar la seva pròpia manera de viure-ho, la netedat directa d'explicar, d'exposar, la seva vivència, els seus sentiments i experiència espiritual.

Un altre aspecte que hem mostrat i voldria destacar i reflexionar aquí és l'ajuda de les dones nobles de la zona en el moment d'una fundació o afiliació a la vida monàstica

femenina. Un fet repetitiu, que trobem quasi sempre al darrera de la fundació d'una nova comunitat. Ajuda que rep en tot moment i sempre, directa i indirectament. Dones que tenen autoritat, drets i control del seu patrimoni, són ajudes patrimonials i de guiatge, protecció i defensa, d'implicació, accentuades en els moments de la fundació del monestir, però també al llarg de la vida: són dones llum, com diem avui, dones mare.

Encara un altre aspecte que ajuda a situar les dones i la seva participació en aquests moviments espirituals en els segles XII i XIII i la vida monàstica, és sobretot el grau de preparació cultural, de lectura, d'escriptura, que les filles de famílies nobles i altres de l'entorn reberen en monestirs femenins, i que facilitaren el pas següent, el poder manifestar les seves experiències escrivint. És una emoció, un orgull, el poder llegir i contemplar l'esforç expressat per escriptores, en trobar sentit a la vida, en la imaginació i idees per cercar i crear noves formes de participació i expressar aquestes reflexions i experiències de vida, espirituals i místiques, vigents encara avui. Escriptores com Hildegarda de Bingen, Matilde de Magdeburg, Beatriu de Natzaret, Hadewijch d'Anvers, Margarita Porete, entre altres.

Els seus escrits i la seva actuació en crear i imaginar noves formes de participar en el món i el seu compromís espiritual personal, la preparació rebuda especialment en institucions de canoneses i en monestirs cistercencs, ho facilitaren. L'Orde del Cister, nascuda l'any 1098, com una reforma del monestirs benedictins, facilità potser sense voler el model de vida que moltes dones cercaven.

Un darrer aspecte que vull destacar en parlar de les comunitats cenobítiques és el paper de les dones fundadores, dones nobles de la zona, que sempre són i estan en l'origen i al darrera de la fundació d'un monestir, com hem dit. Donen ajuda, guia, protecció, implicació i defensa en tot moment i sempre, directa i indirectament, aportant la seva autoritat, drets i béns patrimonials. Són dones com Geralda de Berga i de Portella, Sibilla de Berga, Estefania i Berenguera de Lluçà, Tomasa de Portella, Marquesa de Guàrdia, Cecília i Ermessenda de Cartellà i Marquesa de Portella, i moltes altres.

La història del monestir de Santa Maria de Valldaura és com molts monestirs femenins d'aquells anys, una petita comunitat cenobítica que cal situar en aquest entorn espiritual i social. La comunitat neix, sorgeix, potser vers l'any 1006, a l'entorn del monestir benedictí de Sant Pere de la Portella. Res sabem fins l'any 1216, on consten cessions de dos masos. Però a partir de l'any 1241, es prepara l'afiliació, la fundació d'un monestir i convent dins l'Orde del Cister per a la comunitat de dones ja existent. Aquest pas es fa pactant amb el papat, l'Orde i la família Portella i Berga, en el moment en què l'Orde s'assegura en tenir cobertes les necessitats del nou monestir i l'Església té interès en conduir, regular i controlar les petites comunitats cenobítiques existents. El monestir comença a rebre donacions importants, especialment de les famílies Portella i Berga, al darrera de les quals hi són les dones de la família, Geralda Portella i de Berga monja fundadora, Sibilla de Berga, Estefania de Lluçà, Berenguera de Lluçà, Blanca de Berga, Berenguera de Santa Fe, Blanca de Santa Fe, Tomasa de Portella, Marquesa de Guàrdia, Esclarmonda vídua de Moneder, Cecília i Ermessenda de Cartellà, Marquesa de Portella, entre d'altres. Dones sempre difícils de trobar, de reconèixer-les en els documents, de definir-les en la història i

en el seu pas per la vida i la societat. Qui eren, què volien, perquè ho feien, com ho van viure, aquestes i moltes altres preguntes ens acompanyaran sempre.

A partir de donacions fundacionals, moltes aportades directament o indirecta per dones al monestir, la comunitat es consolida. La línia històrica del monestir és desigual. En els primers quaranta anys d'expansió (1241-1288), anys fundacionals i de consolidació, semblen tranquils, per entrar després en petits períodes de canvis, irregulars, potser intents de control patrimonial, posats de manifest, descoberts, en els moments de l'elecció d'una nova abadesa. De segur la comunitat trobà dificultats, problemes concrets en l'explotació i govern del patrimoni, molts tan llunyans. El sistema emprat fou mixte entre explotació directa amb arrendaments i censos i drets de domini, i l'explotació en alou, a canvi de la seva explotació i pago de rendes. Al front dels quals establia un batlle, més tard trobem procuradors per controlar la gestió en els grans dominis. Dificultats motivades també per la llunyania de moltes explotacions patrimonials. En els darrers anys usà també el sistema d'inversió en la compra de censals i les rendes.

Finalment entre els anys 1325 i 1340, el monestir viu, es troba immers en lluites i enfrontaments, de violència feudal i de poder, entre el bisbat d'Urgell, la família Portella i l'arquebisbat de Tarragona, la vila de Berga i també la monarquia i la pròpia Orde, per acceptar el seu trasllat a la vila de Berga. Enfrontaments que acaben amb la divisió del monestir: es manté el monestir de Santa Maria de Valldaura a Olvan, però es funda un de nou amb la meitat de la comunitat cenobítica, el de Santa Maria Magdalena de Montbenet a la vila de Berga, amb el recolzament del rei. El motiu esgrimit pel seu trasllat és estar el monestir en zona aïllada, perillosa i sense clausura. La nova situació de divisió del monestir provoca un repartiment del patrimoni. Així l'any 1342 es fan dos importants capbreus dels dos grans dominis senyorials del monestir: el del terme i castells de Solanelles i Puigdemager, i el de castell de Sent Domí. Els capbreus ens proporcionen un important detall del nombre i situació dels pagesos depenents del monestir i les seves condicions de lligam, dades de les propietats, terres arrendades i rendes, entre altres; a la vegada que ens permet comparar dues zones.

Santa Maria de Valldaura a partir d'aquells anys s'empobreix. Subsisteix els difícils anys de fam, de la Pesta Negra, i finalment l'any 1398 rep una donació de Bartomeu Amargós, ciutadà de Manresa, que ofereix un espai, casa, hort i església per traslladar el monestir a la ciutat de Manresa, fent constar com a motius, els de sempre: facilitar el trasllat pel fet d'estar situat el monestir en zona perillosa, pobre i aïllada, en terres de baronia, en perill de l'ànima i del cos i per no tenir clausura. El monestir subsisteix allí fins l'any 1450.

Les principals terres i béns patrimonials del monestir són al Berguedà, a les zones properes als voltants del monestir, i lligades a les famílies i dones que propiciaren i conduïren la fundació monàstica. Patrimoni que donà rendes, per a viure i mantenir un cert estatus. Però ja des dels inicis rep, i també compra, importants terres i masos a la zona de l'Anoia: els castells i termes de Solanelles i el de Puigdemager, terres situades en zones en procés encara de repoblació, són terres de cereals, de blat, civada i ordi. Molts anys més tard, a 1322, incorpora el castell de Sent Domí, situat a la Segarra Alta, depenent del bisbat de Vic, fet mitjançant una donació i bescanvi; són també terres de cereals. I encara l'any

1311 compra uns censals en enfitéusic d'horts situats a la ciutat de Barcelona, i vers l'any 1318 rep i compra varis censals i les seves rendes a les comarques de la Garrrotxa i del Gironès. Són els valors de les rendes i el procediment de gestió i control la part més fosca de la documentació. Els dos capbreus fets l'any 1342, un pel dominis dels termes i castells de Puigdemager i Solanelles, i l'altre per el castell de Sent Domi, fets en motiu de la separació, divisió i trasllat del monestir, ens donen la pista del valor real de la situació del patrimoni, censos, però queda fosc qui rebia les rendes en espècies, blat, on anaven, qui les controlava i gestionava. Com s'organitzava la seva venda per exemple a la ciutat de Barcelona o altres llocs? I els rendiments del censals?

Un darrer aspecte a destacar en la història del monestir, és la similitud de fets i comportaments observats en la majoria de monestirs cistercencs femenins a Catalunya, al llarg de la seva història, des dels inicis fins el seu final. Similituds, semblances en els seus orígens i procedència, quasi sempre antics eremitoris, convertits després en petites comunitats cenobítiques, i que finalment passen a ser, es converteixen, en monestirs afiliats a l'Orde del Cister.

Comunitats cenobítiques, monestirs després, protegits i acompanyats per les dones nobles de la zona i la seva família, on intenten viure, romandre, seguint el model cistercenc en litúrgics, cants i escola de cants, lectura i especialment la relació, la convivència en grup i l' espiritualitat.

Comunitats, monestirs però que a finals del segle XIII i sobretot al segle XIV, comencen a rebre prohibicions i limitacions en el seu quefer normal quotidià fins aleshores, un control de les sortides del monestir i en relacionar-se amb gent. Són mandats, ordinacions, cànons de la pròpia Orde com hem exposat i que, posteriorment, per imposició de la Decretal "*Periculoso*" del papa Bonifaci VIII l'any 1298 com hem vist, marquen un punt final. Es van imposant normes de clausura a les monges. Limitacions i normes que acabaran induint i conduint vers el tancament de la majoria de monestirs cistercencs femenins a Catalunya a finals del segle XIV i a meitat del segle XV. Procés de tancament que finalitzarà un segle després amb el Concili de Trento l'any 1562, quan s'imposa la clausura obligatòria de les monges en tots el monestirs.

Queda ara arrodonit tot un camí de retrocés per les dones. Les dones perdien espais de llibertat, d'innovació espiritual, de lliure relació entre dones i el món, estaven i actuaven ara sota forta pressió i limitació de la seva d'autoritat. Elles varen anar renunciant al model monàstic. Així varen desaparèixer, tancar, molts monestirs femenins. A Catalunya l'Orde Cistercenc entre els anys 1452 i 1717 perd catorze monestirs d'un total de setze, només quedaren Santa Maria de Vallbona i Santa Maria de Valldonzella.